

CREDINȚA EPISCOPULUI IOAN INOCENȚIU KLEIN

Radu Nedici*

Abstract: *Historical research hailed Inocențiu Klein as an exceptional figure of the Romanian nation in 18th century Transylvania and focused consequently on his political, cultural and educational initiatives. Comparatively, very little is known about his personal faith, although a long historiographical tradition saw him as one who could transcend the religious divisions brought by the union with Rome in 1701. The present study aims to challenge this common image. A former Jesuit student, Inocențiu Klein spent his entire youth in a Catholic environment and was deeply influenced by the Society's spirituality. The College of Cluj and the University in Trnava prescribed no separate treatment to the Oriental Catholics enrolled there at the time. The fact that in 1726 he wanted to become himself a Jesuit is eloquent for this period in the future bishop's life. His nomination to head the Greek Catholic Church in Transylvania blocked the way to a full conversion, but leaved intact his opening towards the Latin rite. Two requests addressed to the pope in 1735 and 1743 demanded the permission to celebrate Mass according to the Roman Missal. After heated debates in the offices of the Curia and an initial rejection, the dispensation was finally granted by Benedict XIV. This whole episode suggests a necessary reappraisal of Bishop Klein's threats to abandon the ecclesiastical union together with the Church which he shepherded, as well as his long fight against the Jesuit theologian, in terms not of religious choice, but of political pressure put on the imperial administration. The very personal manner in which Ioan Inocențiu Klein combined a Catholic devotion with the compliance to the functions he exercised as bishop of a Byzantine rite Church corresponds to a certain stage in the development of the Greek Catholic identity, before the confrontation with the Orthodox polemists meant a more conservative stance had to be adopted.*

Keywords: confessional identity, Greek Catholic Church, Transylvania, Latin rite, Holy Office, historical memory.

Episcopul Ioan Inocențiu Klein este un personaj aparte în trecutul Bisericii Române Unite, atât prin viața sa, cât și prin forma sub care imaginea lui a supraviețuit în amintirea urmașilor și a fost folosită de scrisul istoric. Indiferent de proveniența autorului și dincolo de nuanțele specifice fiecărei interpretări, episcopul Klein s-a bucurat în general de evaluări pozitive, care au recunoscut în el o personalitate de prim rang a societății românești transilvănene¹. Avem de a face

* Doctorand, Universitatea din București, Facultatea de Istorie; e-mail: radu_nedici@yahoo.co.uk

¹ Întrucât realizarea unei investigații istoriografice complete depășește cadrul pe care ni l-am propus, amintim numai câteva din lucrările care ni se par definitorii pentru modul în care a fost interpretat episcopatul lui Inocențiu Klein: Augustin Bunea, *Din Istoria Românilor: Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)* (infra: Augustin Bunea, *Episcopul Klein*), Blaj, Tiparul Seminarului Arhiepiscopalian, 1900, passim; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 2002, p. 188-197; Zoltán I. Tóth, *Primul secol al*

„Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, LII, Supliment, 2013, p. 139-158.

în acest caz cu un consens istoriografic aparent surprinzător, dat fiind caracterul partizan al scrisului istoric, influențat până în perioada contemporană de competiția între cele două confesiuni sub care se organizase viața bisericească a românilor ardeleni după 1701. Chiar dacă a fost revendicat cu mai multă vigoare, odată cu aducerea osemintelor sale la Blaj, în urmă cu mai bine de un deceniu, de către Mitropolia Unită, ca simbol al validării prin suferință a propriei credințe religioase, totuși el continuă să rămână un model exemplar, cu valoare generală. Destinul său, care îmbină lupta politică națională cu suferințele unui exil îndelungat și presupus nemeritat, se pliază astfel pe tiparul unui martir ce transcende confesiunile².

Istoriografia națională a găsit în figura episcopului Klein un element unificator pentru trecutul românilor din Transilvania, într-un veac al XVIII-lea frământat și care adusese „dezbinarea religioasă”. Preluarea sa în panteonul național a fost posibilă prin accentuarea a două categorii definitorii pentru activitatea ierarhului – politica și cultura. Istorici au elogiat în persoana sa omul politic, cel care s-a aflat la originea primelor manifestări coerente ale luptei naționale angajate de românii din teritoriile supuse coroanei maghiare în veacurile XVIII–XIX, precum și pe intelectualul care, prin efortul său, a așezat fundamentul pe care s-au dezvoltat mai apoi la Blaj instituțiile culturale. Promovarea ca simbol al mitologiei naționale s-a făcut însă în dauna altor atribute ale personalității sale, trecute cumva în plan secund. Așa se face că știm astăzi incomparabil mai mult despre politicianul Klein, decât despre conducătorul spiritual al diecezei de Făgăraș, în fruntea căreia s-a bucurat totuși de o păstorire relativ îndelungată și lipsită de tulburări, până spre finalul ei.

Aservite definitiv de către modernitate națiunii, cele două formule confesionale majore împărțite de românii ardeleni își dispută totuși, cu prelungiri până în prezent, suprapunerea peste identitatea națională³. Acuzați că ar sta la originea separării în două Biserici concurente, prin acceptarea unirii cu Roma, care ar fi fost rezultatul unui complot cu caracter anti-românesc, greco-catolicii s-au găsit aproape permanent într-o poziție defensivă. Alături de construirea unor justificări istorice ale relației cu catolicismul latin, argumentația dezvoltată în

naționalismului românesc ardelean: 1697-1792, București, Edit. Pythagora, 2001, p. 77-152; Zenovie Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, (infra: Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii*), partea I, „Perspective”, XVII, 1994-1995, nr. 65-68, p. 221-339; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum: din istoria formării națiunii române*, București, Edit. Enciclopedică, 1998, p. 180-236; Keith Hitchins, *The Idea of Nation: The Romanians of Transylvania, 1691-1849*, Bucharest, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 41-56; Francisc Pall (ed.), *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma: 1745-1768* (infra: Fr. Pall, *Exilul la Roma*), vol. I, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română–Centrul de Studii Transilvane, 1997, passim.

² Katherine Verdery, *Viața politică a trupurilor moarte. Reînhumări și schimbări postsocialiste*, București, Edit. Vreimea, 2006, p. 127-129.

³ Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, Edit. Humanitas, 1997, p. 371.

mediul confesional unit a accentuat tocmai beneficiile sociale, culturale și naționale pe care le adusese orientarea către Roma⁴. Inocențiu Klein a devenit în acest context o figură cheie a discursului greco-catolic, capabil să facă cunoscut rolul esențial jucat de propria Biserică în genealogia națională⁵. Publicizarea sa ca erou comunitar a presupus însă renunțarea la acele elemente care l-ar fi identificat mai degrabă cu Biserica Unită, în dauna unei recepții universale. Între acestea, notele latinizante din biografia sa puteau fi cele mai incomode.

Ocultarea apartenenței la spațiul confesional catolic și accentuarea în schimb a ritului grec profesat de Klein a fost de altfel un proces început în mediul intelectual al Bisericii Unite, având ca fundal conflictul generației Școlii Ardelene cu episcopul Ioan Bob și acuzațiile unei apropieri prea marcate a acestuia de practicile apusene. Inocențiu Klein a fost contrapus urmașului său, ca exemplu al unui ierarh care înțelesese unirea religioasă în sensul păstrării tradițiilor rituale și liturgice proprii Bisericii românești ardeleni⁶. Formula nu a putut decât să suradă unei elite aflată, cel puțin declarativ, în căutarea unei căi de aducere a românilor ardeleni într-o singură Biserică, mai degrabă națională decât confesională, bazată pe identificarea prin ritul bizantin⁷. Ea a făcut carieră până în perioada contemporană, fiind utilizată de Octavian Bârlea în definirea conceptuală a unirii „dintâi” și „a doua”⁸. Curățat astfel de încărcătura confesională, episcopul Klein a putut fi integrat discursului național-comunist promovat de puterea politică de la București începând din anii '60 ai secolului trecut, alături de alte câteva figuri marcante ale Bisericii Greco-Catolice⁹. Pentru istoriografia ortodoxă însă,

⁴ *Ibidem*, p. 375-381.

⁵ K. Verdery, *op. cit.*, p. 110.

⁶ Sunt semnificative paragrafele dedicate prezentării episcopului Bob de Petru Maior, *Istoria Bisericii Românilor*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, vol. I, București, Edit. Viitorul Românesc, 1995, p. 132-134, 179-185, 248-253; prin comparație, în absența capitolului care ar fi trebuit să relateze perioada episcopatului lui Ioan Bob, observațiile critice rămân la nivelul unor simple aluzii în opera lui Samuil Micu, *Istoria Românilor*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, vol. II, București, Edit. Viitorul Românesc, 1995, p. 303. Vezi de asemenea considerațiile exprimate de Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Dacia, 1984, p. 83-98; Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760-1821)*, Cluj-Napoca, Edit. Risoprint, 2003, p. 348-351; Daniel Dumitran, *Opțiuni culturale și confesionale în Blajul Luminilor. Raporturile lui Samuil Micu cu episcopul Ioan Bob*, „Apulum: Acta Musei Apulensis”, XLIII/2 (2006), p. 173-191.

⁷ S. Mitu, *op. cit.*, p. 371-374, 385-389; Ciprian Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700-1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 268-273.

⁸ Octavian Bârlea, *Biserica Română Unită și ecumenismul Corifeilor Renașterii culturale*, „Perspective”, V, 1983, nr. 3-4, p. 1-240, unde episcopatul lui Inocențiu Klein este rezumat sub titlul „Ofensiva Unirii celei dintâi”.

⁹ Andi Mihalache, *Iluminismul transilvan în istoriografia perioadei 1948-1965*, „Annales Universitatis Apulensis, series Historica”, 4-5, 2000-2001, p. 201-202; Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin: Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, București, Edit. Curtea Veche, 2004, p. 260; Anca Șincan, *Writing Their History: Trends in the Romanian Orthodox Church*

apartenența lui Inocențiu Klein la Biserica Unită era un amănunt care nu putea fi ignorat, de aceea s-a procedat la o transformare radicală a alegerii confesionale a acestuia. Pornind de la slujirea în același rit, cel bizantin, și admitând în mod necritic o serie de acuzații incerte ajunse la Viena în cursul anului 1744, care vorbeau de o presupusă amenințare rostită de episcop a părăsirii credinței greco-catolice, Inocențiu Klein a fost asimilat unui episcop ortodox, al cărui atașament față de Roma fusese determinat exclusiv de interesele materiale promise prin Diplomele leopoldine¹⁰.

Prezentul studiu argumentează în favoarea unei reevaluări a viziunii istoriografice consacrate, prin încercarea de a surprinde adevărul confesional real de care a fost animat Ioan Inocențiu Klein. Demersul are la bază un număr de noi documente, ca și o serie de indicii ignorate până în prezent, care pledează, în interpretarea noastră, pentru abandonarea tuturor schemelor simplificatoare create în jurul acestei personalități excepționale. Ne-a interesat cu precădere raportul stabilit între componentele latină și bizantină în cadrul devoțiunii personale a episcopului Klein, ca indiciu de prim ordin al identității sale confesionale greco-catolice. Altfel spus, modul în care înțelegea și își trăia credința un episcop unit ardelean înainte de jumătatea veacului al XVIII-lea.

Istoricii au abordat până în prezent unilateral subiectul anilor de pregătire ai tânărului Ioan Micu în școlile iezuite, interpretând această perioadă doar sub aspectul formării intelectuale a viitorului episcop. Născut în 1700 într-o familie liberă din Sadu, el și-a început cel mai probabil educația ca elev al școlii latine conduse de iezuiți la Sibiu. Deja din 1718 prezența sa este atestată în cadrul Colegiului iezuit din Cluj, unde a urmat studiile medii, pentru ca ulterior, între 1722 și 1725, să frecventeze cursurile de Filosofie ale aceleiași instituții. Dorința de a-și clădi o carieră ecleziastică și, așa cum putem bănuși, în absența oricăror înregistrări oficiale, rezultatele școlare obținute, au atras atenția asupra sa, astfel că i s-a oferit posibilitatea continuării studiilor de Teologie la Universitatea iezuită din Trnava, în cadrul Seminarului Sfântului Adalbert¹¹. Aici funcționa deja de un deceniu o fundație pentru studenții de rit oriental proveniți din Bisericile Unite existente în Ungaria și Transilvania, instituită de către cardinalul Leopold

Historiography on the History of the Greek Catholic Church after 1948, „Studia Universitatis Petru Maior, series Historia”, 7, 2007, p. 226-227.

¹⁰ K. Verdery, *op. cit.*, p. 108. Sunt elocvente pentru această orientare aprecierile rezervate episcopului Klein de Dumitru Stăniloae, *Lupta și drama lui Inocențiu Micu Clain*, „Biserica Ortodoxă Română”, LXXXVI, 1968, nr. 9-10, p. 1137-1185, iar mai recent de Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Iași, Trinitas, 2006, p. 323-324.

¹¹ Nikolaus Nilles (ed.), *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. II, Oeniponte, Felician Rauch, 1885, p. 500-501; Francisc Pall, *Formația școlară a lui Inochentie Micu-Klein* (infra: Fr. Pall, *Formația școlară*), „Apulum: Acta Musei Apulensis”, XIX, 1981, p. 229-233.

Kollonich din fondurile testate de episcopul Francesco Giani¹². Speranțele puse în tânărul Micu sunt de altfel sugerate și de insistența cu care se pare că l-a susținut Adam Fitter, rector al Colegiului iezuit din Cluj și director al Bisericii românești ardeline o scurtă perioadă în timpul sedisvacanței, pentru votarea sa de către sinodul electoral din iunie 1728 între cele trei nume care urmau a-i fi propuse împăratului pentru desemnarea succesorului episcopului Pataki¹³. Era în acel moment student în al treilea an de Teologie, iar oficializarea numirii sale în fruntea diecezei de Făgăraș, petrecută la 25 februarie 1729, l-a obligat să renunțe la ultimul an și la obținerea diplomei de doctor¹⁴. Nefinalizarea studiilor teologice, alături de vârsta candidatului și de lipsa de experiență, avea de altfel să fie unul din punctele care au provocat greutăți pentru confirmarea sa de către Sfântul Scaun, în ciuda încercărilor stângace de a acoperi această realitate în mărturiile celor audiați de nunțul vienez în cursul procesului informativ¹⁵. Influența cardinalului Álvaro Cienfuegos, reprezentantul imperial la Roma¹⁶, a făcut însă ca adunarea consistorială din 11 septembrie 1730 să nu țină cont de aceste dificultăți și să recomande papei confirmarea ca episcop a lui Klein. După scurgerea acestui an în noviciatul din mănăstirea ruteană de la Mukačiv, prilej cu care și-a luat numele monahal de Inocențiu, noul ierarh a primit consacrarea din mâinile episcopului Bizancij la 5 noiembrie 1730. Instalarea sa oficială în catedrala din Făgăraș a avut loc cu o întârziere de aproape doi ani, la 28 septembrie 1732¹⁷.

Istoriografia a încercat să stabilească influența anilor petrecuți în școlile iezuite la conturarea profilului intelectual al episcopului Klein. S-au căutat urmele unei retorici deprinse de la profesorii aparținând Companiei lui Isus în stilul de organizare și dezvoltare a argumentațiilor zecilor de memorii pe care le-a adresat acesta Curții de la Viena¹⁸. Chiar una din ideile centrale ale luptei sale politice, aceea a descendenței latine a românilor, a fost pusă în legătură cu teoriile vehiculate în epocă de istoricii maghiari și germani, mai ales în mediul iezuit de la Cluj și Trnava¹⁹. Analiza cărților care i-au aparținut, grupate, conform unui inventar realizat în 1747,

¹² N. Nilles (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 29-32, 362.

¹³ *Ibidem*, vol. II, p. 499; Augustin Bunea, *Episcopul Klein*, p. 1-2.

¹⁴ Augustin Bunea, *Episcopul Klein*, p. 6-7.

¹⁵ Cei trei martori, Imre Görgei, Miklós Jánosi și Ștefan Boér, au declarat că Ioan Micu împlinise 30 de ani, că urmase studii de Teologie, dar fără să cunoască rezultatul acestora și că nu știa să fi ocupat vreo funcție ecleziastică, dar că îl socoteau demn de a fi numit în fruntea Bisericii Unite: vezi Archivio Segreto Vaticano (infra: ASV), Vatican, Fond Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales, vol. 116, f. 296r-303v; copie la Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale (infra: ANIC, Microfilme Vatican), București, Colecția Microfilme Vatican, rola 7, c. 3-19.

¹⁶ El ocupa această poziție din mai 1722, vezi Ludwig von Pastor, *The History of the Popes from the close of the Middle Ages*, vol. XXXIV, London, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1941, p. 32, n. 4.

¹⁷ Augustin Bunea, *Episcopul Klein*, p. 7-8.

¹⁸ Fr. Pall, *Formația școlară*, p. 237.

¹⁹ Z. I. Tóth, *op. cit.*, p. 49.

sub 71 de poziții, a indicat aplecarea sa spre literatura Contrareforme și, într-o mai mică măsură, spre tratatele de drept. Dacă o parte dintre lucrări au fost probabil achiziționate în anii studiilor teologice, Inocențiu Klein a rămas un cititor interesat de literatura catolică și după alegerea sa în scaunul episcopal, câtă vreme nouă zecimi din cărțile care s-au aflat în proprietatea sa proveneau din acest mediu confesional, iar cei mai bine reprezentați erau autorii iezuiți²⁰.

Studiile din ultimele decenii au pus în evidență cu multă claritate faptul că instituțiile școlare ale Ordinului Iezuit nu erau simple sedii în care se realiza transmiterea unor cunoștințe. Acțiunea pedagogică iezuită a fost imaginată aproape de la început, după deschiderea Colegiului de la Messina, în 1548, ca o parte esențială a misiunii pastorale a Companiei, ce avea ca obiectiv ultim formarea unui credincios în acord cu noul ideal tridentin²¹. *Ratio studiorum*, programa care a stat pentru mai mult de două secole la baza educației împărțite în colegiile Ordinului, prevedea între articolele sale și obligativitatea alumnilor de a duce o viață devoțională intensă. Aceasta însemna participarea zilnică la mesă, confesarea și primirea comuniunii cel puțin o dată pe lună, precum și audierea săptămânală a unei dezbateri pe o temă de spiritualitate și a instruirii catehetice²².

Expresia cea mai elaborată a practicilor de pietate recomandate elevilor o constituia participarea acestora în congregațiile mariane. Apărută la capătul unei elaborări lente și neliniare²³, prima congregație mariană, fondată de Jean Leunis în 1563 în cadrul Colegiului Roman, se distingea de modelele anterioare ale confraternităților medievale printr-o serie de inovații. Ea abandona practicile penitențiale extreme și într-o anumită măsură chiar accentul pus pe ajutorul reciproc al membrilor, în favoarea unei trăiri spirituale mai intense și a unei deschideri sociale mai largi. Astfel, viața confrăților trebuia umplută cu acte de devoțiune: o lungă rugăciune recitată la răsăritul soarelui, participarea activă la liturghia de dimineață, recitarea rozariului în clipele libere de peste zi, efectuarea examenului de conștiință în fiecare seară, precum și mărturisirea păcatelor și primirea sacramentului comuniunii săptămânal. De la o structură unică, adresată inițial numai studenților din Colegiu și elitei laice evlavioase, în veacul al XVII-lea s-a ajuns la o multiplicare a congregațiilor, adaptate categoriilor sociale care erau vizate²⁴. Succesul de care s-au bucurat le-a transformat în elemente ale unei

²⁰ Ioan Chindriș, *Biblioteca lui Inocențiu Micu-Klein*, în Idem, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelenne*, Cluj-Napoca, Edit. Cartimpex, 2001, p. 51-58.

²¹ John W. O'Malley, *The First Jesuits*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1993, p. 200-208.

²² Vasile Rus, *Operarii in vinea Domini: Misionarii iezuiți în Transilvania, Banat și Partium (1579-1715)*, vol. I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 178-179, 181.

²³ J. W. O'Malley, *op. cit.*, p. 192-199.

²⁴ Louis Châtellier, *I gesuiti alla ricerca di una regola di vita per i laici: le congregazioni mariane*, în Paolo Prodi (coord.), *Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna*, Bologna, Il Mulino, 1994, p. 384-391.

Reforme catolice adresată indivizilor, în care exemplul celorlalți credincioși conta cel puțin tot atât de mult cât predicile rostite de misionari²⁵.

La Cluj, congregația mariană a fost instituită în mod solemn în 1713, la un an distanță de la restaurarea oficială a Colegiului Academic, prelungind însă existența unei confrerii care funcționase și în secolul anterior²⁶. Organizarea ei a fost însoțită de editarea, în 1715, a unei lucrări care își propunea să îndrume devoțiunile cotidiene ale studenților²⁷. Trebuie să ne imaginăm amploarea la care putea ajunge cultul marian în acest oraș, amplificat de faptul că în capela Colegiului se păstra o icoană miraculoasă a Fecioarei cu Pruncul²⁸. Membrii fraternității erau de altfel cei care se ocupau în fiecare an de organizarea procesiunilor în cadrul cărora icoana era purtată în triumf pe străzile orașului, la 15 februarie, cu ocazia celebrării începutului lăcrimării acesteia, și la 15 august, de sărbătoarea Înălțării la Cer a Sfintei Fecioare Maria²⁹.

Faptul că Ioan Micu aparținea unei Biserici orientale unite nu l-a scutit în nici un caz de expunerea la tot ceea ce însemna cultul romano-catolic și practicile devoționale latine din mediul Colegiilor iezuite. Dacă discursul oficial al Bisericii Romane insista asupra respectării individualității rituale a credincioșilor uniți, faptul era cel mai adesea ignorat în această zonă de margine a Europei. Două mărturii, e drept, ceva mai târzii, sunt elocvente în acest sens. În ianuarie 1730 rectorul Colegiului din Trnava, iezuitul Antal Gabon, se adresa Congregației de Propaganda Fide cu solicitarea de a permite alumnilor de rit grec din Seminarul Sfântului Adalbert să continue să celebreze în ritul latin, chiar și după ce fuseseră hirotoniți potrivit ritului propriu. Cardinalii aflau cu această ocazie, cu maximă uimire, după cum lasă să se înțeleagă procesul-verbal al ședinței, că la Trnava exista obiceiul ca bursierii uniți să primească hirotonirea pe parcursul studiilor de Teologie, atunci când un ierarh greco-catolic se afla în trecere prin regiune. Ei își continuau apoi educația, obținând dezlegarea să celebreze în rit latin în interiorul Colegiului, unde nu existau nici capela și nici odoarele sacre necesare ritului bizantin. Numai opoziția vicarului arhidiecezei de Esztergom de a prelungi această

²⁵ Pentru o analiză detaliată a funcționării și a rolului congregațiilor mariane în transmiterea către credincioși a valorilor catolice vezi Idem, *L'Europe des dévots*, Paris, Flammarion, 1987, passim.

²⁶ *Historia Societatis Jesu Claudiopoli anno millesimo septingentesimo primo, ab exordio scilicet seculi post Christum natum decimi octavi degentis*, ediție îngrijită de Vasile Rus, în Idem, *op. cit.*, vol. II, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, p. 292; pentru inaugurarea congregației, vezi și relatarea din Archivum Romanum Societatis Iesu, Vatican, Fond Austria (infra: ARSI, Austria), vol. 170, p. 105-107.

²⁷ „Methodus quotidianae devotionis ad usum Academico Marianae Iuventutis accomodata”, ARSI, Austria, vol. 172, p. 59.

²⁸ Pentru o discuție extrem de stimulativă pe marginea acestei prezențe, vezi Ana Dumitran, Hegedűs Enikő, Vasile Rus, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei. Preliminarii la o istorie ilustrată a toleranței religioase*, Alba Iulia, Edit. Altip, 2011, p. 25-133.

²⁹ V. Rus, *op. cit.*, vol. I, p. 98-101.

permisiune a condus la dezvăluirea situației, care contravenea în mai multe puncte normelor pontificale privitoare la separarea netă a riturilor³⁰. Câteva decenii mai târziu, istoria redactată de Samuil Micu înregistra indirect o ipostază similară la Colegiul Academic din Cluj, dedusă prin sublinierea meritelor iezuitului József Boross, prefect al seminarului într-o perioadă contemporană cu păstorirea episcopului Klein. Numele acestuia era demn de a fi transmis posterității, întrucât se îngrijise ca studenții uniți din Colegiu să poată respecta interdicțiile alimentare specifice ritului grec³¹. Înțelegem așadar că tipul acesta de comportament constituia mai degrabă o excepție și că regula era aceea a aplicării uniforme a prevederilor latine tuturor alumnilor, indiferent de confesiunea căreia îi aparțineau.

Chiar fără să avem detalii despre implicarea efectivă a studentului Micu în exercițiile de pietate propuse în Colegii, putem aprecia că spiritualitatea ignațiană l-a influențat de o manieră covârșitoare, până la punctul în care el a aspirat să devină membru al Companiei lui Isus. Alegerea, în acest caz, nu putea fi decât una strict personală, determinată de o motivație religioasă puternică, ce urma a fi verificată pe parcursul unor lungi perioade de noviciat. Informația vehiculată peste ani de nepotul său, Samuil Micu, conform căreia iezuiții au dorit să îl atragă pe viitorul episcop, recunoscând valoarea sa intelectuală³², corespunde modului de recrutare pus în practică de la începuturile Companiei³³. După exprimarea dorinței în fața superiorilor iezuiți de la Trnava, unde a fost primit în noviciat la 20 decembrie 1726, Ioan Micu și-a întrerupt studiile universitare, înainte chiar de a susține examenele de la finalul primului an de Teologie, și a fost trimis în casa de probă a Ordinului care funcționa pe lângă Colegiul din Trenčín. Nu a rămas însă aici decât cel mult un an de zile, fiind eliberat din noviciat la o dată necunoscută și fără indicarea motivului³⁴. Același Samuil Micu afirma că accesarea în Ordin i-ar fi fost împiedicată de o suferință de vedere³⁵. Motivul pare plauzibil, dacă ținem cont de faptul că el a continuat să fie apreciat în mediile iezuite și după această renunțare, dovadă stând susținerea pe care a primit-o la momentul alegerii ca episcop din partea rectorului Colegiului clujean, Adam Fitter.

Episodul acesta, confirmat de mai multe decenii în istoriografie, a fost considerat cel mult o extravaganță a biografiei episcopului și a fost de aceea interpretat cu circumspecție. Evoluția ulterioară ne arată însă că momentul

³⁰ Archivio Storico della Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o „de Propaganda Fide”, Vatican (infra: APF), Fond Scritture riferite nei Congressi, Seconda Serie, Collegi, Cantă e Tirnavia, vol. 5, f. 347r-349v; copie în ANIC, Microfilme Vatican, rola 60, c. 302-307.

³¹ Samuil Micu, *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum ab initio usque ad saeculum XVIII*, ediție îngrijită de Vasile Rus, în Idem, *op. cit.*, vol. II, p. 472.

³² S. Micu, *Istoria Românilor*, vol. II, p. 291.

³³ J. W. O'Malley, *op. cit.*, p. 54-55.

³⁴ Fr. Pall, *Formația școlară*, p. 233-235.

³⁵ S. Micu, *Istoria Românilor*, vol. II, p. 291.

noviciatului iezuit al lui Inocențiu Klein nu a fost un simplu accident și că, dimpotrivă, el era consonant cu trăirile religioase personale ale acestuia.

Arhiva Congregației de Propaganda Fide păstrează între actele sale expunerea unei solicitări înaintate de episcopul Klein, discutată în ședința generală care a avut loc pe 28 martie 1735. Prin intermediul avocatului Giuseppe Maria Merenda, care era probabil în acea epocă procuratorul său roman³⁶, ierarhul unit transmisese papei Clement XII un memoriu care cuprindea două puncte, cunoscute nouă astăzi doar din rezumatul cu care au fost însoțite de același avocat³⁷. Primul dintre acestea se referea la prelungirea pentru încă patru ani a facultăților acordate cu ocazia confirmării sale episcopale din 1730. Demersul era unul obișnuit, fiind comun tuturor episcopilor și superiorilor din teritoriile de misiune, care primeau o serie de împuterniciri cu caracter special, gândite în funcție de particularitățile regiunii în care urmau să-și desfășoare activitatea, limitate însă în timp. Rescriptul cardinalilor notează de altfel că birocrăția dicasteriei funcționase fără reproș, astfel că înnoirea îi fusese acordată încă de la 10 ianuarie³⁸.

Cel de al doilea punct avea un conținut cu mult mai problematic, fiind vorba de solicitarea acordării unei dispense pentru celebrarea în rit latin în ocaziile când se găsea în afara diecezei. Justificarea pe care o prezenta era aceea că în respectivele situații se afla cu desăvârșire singur și nu putea găsi nici un coreligionar care să îl asiste, iar săvârșirea serviciului divin s-ar fi constituit într-o încălcare a practicii liturgice bizantine³⁹. Știm că liturghia Sf. Ioan Gură de Aur rezervă o poziție importantă diaconului și presupune o participare activă a comunității de credincioși, care are rolul de a da răspunsurile la cererile preotului celebrant. Nu putem, în acest punct, decât să regretăm faptul că scrisoarea episcopului Klein s-a pierdut în transferul de corespondență care a urmat, astfel că nu avem acces la argumentația sa originală și trebuie să ne mulțumim cu fraza concisă a agentului Merenda.

Fiind vorba de o cerere care implica o problemă de credință atât de delicată, cum era amestecul riturilor presupus de slujirea birituală care ar fi trebuit acordată

³⁶ Nu știm cât a durat relația de reprezentare a episcopului Klein în raporturile cu autoritățile papale, dar, în orice caz, pare a fi fost specializat pe spațiul imperial, din moment ce îl întâlnim și între 1760-1762 ca agent al episcopului de Eger, vezi Maurizio Tani, *La rinascita culturale del '700 ungherese. Le arti figurative nella grande committenza ecclesiastica*, Roma, Gregorian University Press, 2005, p. 60-61. Merenda era în acei ani judecător al instanței de apel de pe lângă Tribunalul Capitolin, după cum indică *Notizie per l'anno 1734*, Roma, Stamperia del Chracas, 1734, p. 222. Probabil tot el este autorul acelor „Memorie del pontificato di Benedetto XIV”, utilizate de L. von Pastor, *op. cit.*, vol. XXXV, London, Routledge and Kegan Paul, 1949, p. 36, n. 1.

³⁷ APF, Fond Scritture Originale riferite nelle Congregazioni Generali (infra: SOCG), vol. 681, f. 406r, 407v.

³⁸ Conform notației marginale din APF, SOCG, vol. 681, f. 406r.

³⁹ „ed in'oltre parimente la supplica a volerlo graziare dell'opportuna licenza di poter celebrare nel rito Latino, quando si ritrova fuori della sua Diocesi, dove non puol trovare persona, che l'assista.”, APF, SOCG, vol. 681, f. 406r.

ierarhului unit din Transilvania, cardinalii Congregației de Propaganda Fide au hotărât să înainteze întreaga chestiune spre dezbateri Sfântului Oficiu⁴⁰. În scrisoarea care însoțea dosarul transmis la 2 aprilie asesorului Inchiziției romane, secretarul Congregației sublinia totuși faptul că, potrivit facultăților primite, episcopul Klein putea să officieze liturghia și fără asistența unui concelebrant sau diacon⁴¹. Formula a treia invocată grupa 22 de facultăți acordate episcopilor din teritoriile de misiune, care stabileau situațiile în care aceștia puteau absolvi de erezii și schismă, dispensa de o serie de impedimente sau conferi sacramentele fără respectarea prevederilor rituale. Ele țineau cont de constrângerile pe care le presupunea misiunea în țările protestante, ortodoxe sau musulmane, unde cultul public al religiei catolice era îngăduit. Articolul 15 se referea în acest context la libertatea episcopului de a celebra chiar și două mese pe zi, fără asistent, atât la lumina zilei, cât și în ascuns, slujind, dacă era nevoie, pe un altar spart și lipsit de relicve sfinte, precum și în prezența acatolicilor⁴². Dispensa aceasta, care fără îndoială că nu îi scăpase din vedere episcopului Klein, era însă formulată pentru diecezanii latini și greu de acomodat cu prevederile serviciului divin bizantin. Cu toate acestea, referenții Sfântului Oficiu au considerat că dezlegarea de care beneficia deja ierarhul unit era suficientă și ea nu trebuia dublată de acceptarea slujirii în ambele riturile. Din materialul păstrat în arhiva dicasteriei nu rezultă de altfel că s-ar fi trecut la o dezbateri de fond asupra solicitării înaintate papei, discuția decurgând cel mai probabil pe linia sugerată de secretarul Congregației de Propaganda Fide. Întruniți în ședința săptămânală, la 11 mai 1735, cardinalii Sfântului Oficiu și-au însușit propunerea de respingere a cererii episcopului Klein, care a devenit astfel definitivă⁴³. Răspunsul negativ a fost făcut cunoscut Congregației de Propaganda Fide în ziua următoare, fără nici un detaliu

⁴⁰ „Mons[igno]r Gio[vanni] Innocenzo Klain di rito Greco, Vescovo di Fogaraz in Transilvania, supplica della facoltà di poter celebrare in rito Latino quando gli occorre di trovarsi fuori della sua Diocesi, dove non può trovar persona, che l'assista. Rescriptum: Ad S[anctum] Officium.”, APF, Fond Acta, vol. 105, f. 116r-v.

⁴¹ „Mons[igno]r Segret[ario] ne porge la notizia a V[ost]ra S[ignoria] Ill[ustris]sima, a cui si prende la libertà di motivare, che godendo l'Or[ato]re le facoltà ordinarie della formola 3^a, si legge tra quelle dal § 15 che può celebrare etiam sine ministro.”, APF, Fond Lettere e Decreti della Sacra Congregazione e Biglietti di Monsignor Segretario, vol. 142, f. 48r.

⁴² „Celebrandi bis in die si necessitas urgeat [...] etiam sine Ministro, sub die, et sub terra, in loco tamen decenti, etiamsi Altare sit fractum, vel sine Reliquiis Sanctorum, et praesentibus Haereticis, Schismaticis, Infidelibus, et excommunicatis”, Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede, Vatican (infra: ACDF), Fond Santo Officio, Stanza Storica (infra: S.O., St. St.), vol. QQ21, f. 518r-v.

⁴³ „Feria 2^a die 18 Aprilis 1735: D[omini] C[onsultores] fuerunt in voto rescribendu[m] negative. Feria 4^a die XI Maÿ 1735: E[minentissimi] su[m]ptu[m] votum D[ominorum] Cons[ultoru]m approbarunt.”, ACDF, S.O., St. St., vol. QQ21, f. 520v; la fel de laconică este și înregistrarea din procesul-verbal de ședință, ACDF, Fond Santo Officio, Decreta Sancti Officii, anno 1735, f. 151v.

suplimentar⁴⁴. La rândul său, secretarul Congregației nu pare să-l fi înștiințat pe episcopul Klein despre decizia luată, expedierea unei astfel de scrisori nefiind menționată în registrul care servea pentru consemnarea corespondenței trimise.

În lipsa oricăror mărturii certe, ne aflăm pe un teritoriu al presupunerilor în ceea ce privește anii care au urmat acestei rezoluții. Probabil că episcopul Klein a așteptat o vreme primirea unui răspuns, iar după scurgerea unui anume interval, a înțeles că lipsa oricărei comunicări pe această temă semnifică respingerea memoriului său. Subiectul reapărea însă la suprafață, în mod cu totul surprinzător, la 14 septembrie 1743, de când datează o brevă a papei Benedict XIV adresată arhiepiscopului Vienei, care era informat despre decizia de a se permite episcopului Klein, în anumite circumstanțe, să celebreze mesa latină⁴⁵. Putem deduce că ierarhul de la Blaj s-a adresat încă o dată Sfântului Scaun, repetând cererea sa din 1735, în această ocazie cu mai mult succes. Nu ni s-a păstrat din păcate nici acest al doilea memoriu, astfel că breva pontificală este singura sursă din care putem încerca să reconstituim argumentația episcopului. În expunerea motivației hotărârii sale, papa Benedict XIV se referea la o solicitare adresată de Inocențiu Klein autorității pontificale, ca aceasta să îi permită să celebreze serviciul divin în limba și cu ceremoniile latine. Episcopul unit utiliza aceeași retorică pe care am putut-o descifra și în precedentă sa intervenție, susținând că îi era imposibilă slujirea liturghiei bizantine în cursul călătoriilor sale în afara diecezei, când nu putea găsi nici un asistent de rit grec. Referirea sa explicită se făcea la lungile intervale petrecute în capitala imperială, unde era obligat să meargă pentru susținerea intereselor Bisericii Unite⁴⁶.

Reconstituirea parcursului birocratic urmat de memoriul din 1743 al episcopului Klein este o sarcină mult mai dificilă decât în cazul precedent, întrucât lipsește orice menționare directă a sa în actele dicasteriilor romane. Putem totuși presupune, fără mari riscuri, că acesta nu a mai ajuns la Sfântul Oficiu, care ar fi dat un nou avis negativ, pe baza precedentului din 1735. Arhiva fostei Congregații de Propaganda Fide păstrează un fascicul de copii ale unor rezoluții din secolul anterior, între care decretul papei Paul V din 1615, prin care era confirmată

⁴⁴ ACDF, S.O., St. St., vol. QQ21, f. 521r.

⁴⁵ ASV, Fond Epistolae ad Principes, Registra (infra: Ep. ad Princ., Registra), vol. 110, f. 133r-v. Documentul a fost complet ignorat, deși el este cunoscut încă din perioada interbelică, când a fost menționat de Ioan Bălan, *Fontes Iuris Canonici Ecclesiae Rumenaе*, Città del Vaticano, Typis Polyglottis Vaticanis, 1932, p. 35-36, fiind ulterior chiar publicat de acesta, Idem (ed.), *Codificazione Canonica Orientale. Fonti, fascicolo X: Disciplina bizantina. Rumeni. Testi di diritto particolare dei Rumeni*, Città del Vaticano, Tipografia Poliglotta Vaticana, 1933, p. 723, 725.

⁴⁶ „Supplex a Nobis petit Venerabilis frater Ioannes Franciscus (!) Klein, gręci ritus Episcopus Fogaratii in Vallachia (!), imploratque auctoritatem Nostram, ut sibi liceat divinum Sacrificium facere latina lingua et cęremonys, quoties cumque ys in locis commoratur, ubi illud latine solum celebratur, nec adest, qui gręce ad Aram subservire Sacerdoti queat. Quod ei sępius usuvenit, dum pro Ecclesię suę negotys Vienensem Aulam adire necesse habet.”, ASV, Ep. ad Princ., Registra, vol. 110, f. 133r.

validitatea ritului grec folosit în Biserica ruteană, și decretul papei Urban VIII din 1624, prin care erau stabilite condițiile în care era permisă trecerea rutenilor de la ritul grec la cel latin. Realizat la o dată nespecificată, dosarul poartă totuși mențiunea întocmirii sale pentru a-i servi secretarului Congregației de Propaganda Fide cu ocazia proximei audiențe acordate de papa Benedict XIV într-o problemă care îl privea pe episcopul de Făgăraș⁴⁷. Credem că nu poate fi vorba decât de o discuție provocată de cea de a doua solicitare a lui Inocențiu Klein, întrucât papa Lambertini își începuse pontificatul abia din 1740. Presupunem de aceea că pontiful roman a cerut opinia Congregației de Propaganda Fide, la fel ca în 1735, dar rezervându-și de această dată judecata directă asupra problemei.

Trebuie să-i atribuim tot secretarului acestei dicasterii și redactarea raportului pe baza căruia Benedict XIV a decis acordarea facultății solicitate de episcopul Klein în septembrie 1743, cu atât mai mult cu cât regăsim în acesta trimiteri la o serie din actele copiate anterior. Documentul indică în persoana autorului un susținător al posibilității de aprobare a celebrării birituale, pentru demonstrarea legalității căreia el a construit un raționament subtil. A introdus astfel în argumentație o distincție netă între constituțiile pontificale care interziceau amestecarea riturilor și teritoriul pentru care aceste reglementări erau valabile. El confirma existența unor interdicții în ceea ce privea oficierea serviciului divin în ambele rituri de către aceeași persoană, stabilite de papa Pius V la 20 august 1566, ca și trecerea de la ritul grec la cel latin, potrivit deciziei lui Urban VIII din 1624. Considera însă că regulile fuseseră stabilite de pontifii romani pentru ocrotirea ritului grec în acele regiuni unde acesta era majoritar. Nu era și cazul Transilvaniei, care, potrivit autorului raportului, făcea parte din teritoriul supus jurisdicției Patriarhatului Romei și era din vechime o dieceză latină. La fel ca și în alte situații localizate în sudul Italiei, unde predecesorii săi acordaseră permisiunea călugărilor basilieni să officieze în ambele rituri, papa Benedict XIV era sfătuit să aprobe cererea formulată de Inocențiu Klein⁴⁸. Totuși, pentru a preveni eventualele abuzuri și scandaluri care ar fi putut apărea în eparhia de Făgăraș, se propunea ca breva pontificală să fie adresată arhiepiscopului Vienei, care urma să asigure controlul aplicării ei.

⁴⁷ APF, Fond Congregazioni Particolari, vol. 100, f. 104r-110r; copie în ANIC, Microfilme Vatican, rola 60, c. 108-114.

⁴⁸ „Con tutto ciò li Sommi Pontefici nel distretto del Patriarcato Romano, il quale oltre l'Italia, Francia, Spagna, Germania, et altre parti dell'Europa, comprende anche la Bulgaria, e la Transilvania, si legge, che per giusti motivi, abbiano dispensato alcuni Ecclesiastici Greci di celebrare la S[anta] Messa, e li Divini Officj in Rito Latino, e che dal Latino potessero ancora ritornare al proprio Rito Greco. [...] Et essendo la Transilvania, come s'è detto, non territorio privativo di Vescovi Greci Orientali, ma Diocesi più principalm[en]te de' Prelati Latini, benché in essa i Greci abbiano il Vescovo del proprio Rito, pare possa concedersi benignamente all'o[rato]re Gio[vanni] Francesco (!) Klein, Vescovo di Fogaras in Transilvania di Rito Greco, la chiesta facoltà di poter celebrare in Rito Latino.”, ASV, Fondo Benedetto XIV (bolle e costituzioni), vol. 26, f. 378r-381v.

Papa Benedict XIV a preluat întru totul opinia exprimată în acest raport anonim, la fel ca și sugestiile privitoare la limitele între care episcopul Klein se putea folosi de ritul latin în celebrarea serviciului divin. Aprobarea nu i-a fost de aceea comunicată direct solicitantului, ci breva citată, din 14 septembrie 1743, a fost expediată la Viena, cardinalului Sigismund Kollonitsch. Papa îl însărcina pe arhiepiscop cu supravegherea modului în care Inocențiu Klein urma să facă uz de facultatea acordată, care trebuia să fie limitată la celebrarea mesei private, în teritoriile unde se observa doar ritul latin și unde nu putea găsi un asistent de rit grec⁴⁹.

Deschiderea lui Inocențiu Klein față de ritul latin, pe care o probează cele două momente a căror reconstituire am încercat-o, trebuie de aceea să corecteze cel puțin una din imaginile foarte frecvente în istoriografia dedicată Bisericii Greco-Catolice. Aceea că episcopul Klein ar fi fost un susținător necondiționat al păstrării purității rituale a Bisericii Unite din Transilvania și un opozant vehement al oricăror inovații latine, ceea ce l-ar fi adus în cele din urmă în conflict deschis cu teologul iezuit și Curtea imperială. În realitate, relațiile dintre fostul novice de la Trenčín și membrii Companiei care activau în Transilvania au fost caracterizate până la un punct de o strânsă colaborare. Încă înainte de instalarea pe scaunul episcopal din Făgăraș, Inocențiu Klein îl asigura pe iezuitul Pál Kolosvari de cooperarea sa filială, după cum relatează acesta într-o scrisoare către generalul Ordinului, ajunsă și la cunoștința Congregației de Propaganda Fide⁵⁰. Cei mai apropiați colaboratori ai săi în prima parte a episcopatului au fost tocmai părinții iezuiți, fie că e vorba de Joseph Hundegger, superiorul rezidenței din Sibiu, cu care a întreținut o corespondență destul de activă, fie de Antal Gallob și György Régai, cărora le încredințase sarcina reprezentării Bisericii Unite în fața comisiei de anchetă care își începuse lucrările în martie 1735⁵¹. S-a observat că relațiile dintre episcopul Klein și misionarii Companiei lui Isus s-au răcit brusc după ce, la 21 august 1738, împăratul Carol VI eliberase în formă solemnă diploma de donație a domeniului de la Blaj. Actul, prin valoarea sa juridică, permanentiza instituția teologului, care, în plus, urma să aibă asigurată întreținerea din veniturile domeniului episcopal. Foarte probabil că aici trebuie căutată originea unui conflict purtat de episcopul Klein cu toată abilitatea sa politică și lăsat moștenire succesorilor săi⁵².

⁴⁹ „Æqua postulare visus est, idque rei esse, cui assentiri benigne possimus. Verum ne inconsulto fiat, prudentiæ arbitrioque tuo permittimus, hanc ei veniam dare, dum tamen ea solum utatur, ubi non alio quam latino idiomate Sacra peragantur, et nemo illic reperiat idoneus pelitusque ministrandi Græcis verbis ac more; nec nisi in privatis Missis et nullo in alio Episcopatus Ministerio.”, ASV, Ep. ad Princ., Registra, vol. 110, f. 133r-v.

⁵⁰ APF, Fond Scritture riferite nei Congressi, Ungheria e Transilvania, vol. 5, f. 39r-v; copie în ANIC, Microfilme Vatican, rola 54, c. 250.

⁵¹ Aug. Bunea, *Episcopul Klein*, p. 145-146.

⁵² *Ibidem*, p. 146-152; Z. I. Tóth, *op. cit.*, p. 104-111.

Invocarea apartenenței etnice și confesionale a celor care erau aleși să ocupe funcția de teolog – maghiari romano-catolici – nu credem că poate constitui o explicație istorică adecvată. Primul teolog al episcopului Klein, același György Régai amintit mai sus, era tot atât de ungar ca și succesorii săi și aparținea aceluiași rit latin de care dorea să se poată folosi ierarhul român încă din 1735. În plus, Miklós Jánossi, noul teolog numit în februarie 1738, era fostul coleg al lui Inocențiu Klein din anii studiilor la Trnava și unul din cei trei martori audiați în cadrul procesului informativ pentru confirmarea sa episcopală⁵³. Calitatea aceasta presupune existența la acel moment, cel puțin, a unei relații de încredere între cei doi, astfel că teoria unei incompatibilități personale după 1738 nu se poate nici ea susține.

Dintr-o temă până atunci mărunță, existența unui iezuit ca teolog al episcopului român a devenit un subiect de dispută major, ale cărei motivații erau însă politice, iar nu religioase. Cronologia este semnificativă în acest sens. În momentul în care breva papală din 14 septembrie 1743 ajungea la Viena, episcopul Klein era încă în oraș. El se găsea aici din august 1742 și nu avea să plece înapoi spre Transilvania decât în noiembrie sau decembrie 1743⁵⁴. Era una din cele mai lungi perioade petrecute departe de dieceză, în capitala imperială. Argumentația sa privind necesitatea de a i se acorda dispensa de a oficia mesa latină era așadar cât se poate de întemeiată. Momentul este însă revelator dacă îl punem în relație cu revendicările pentru care episcopul Klein făcuse această călătorie. El cerea să poată oficia serviciul divin latin după ce, cu doar câteva luni înainte, fusese promotorul unui asalt fără precedent împotriva presupuselor intenții de latinizare a Bisericii Unite. La 14 septembrie 1741 adresase un lung memoriu împărătesei Maria Tereza, prin care cerea revocarea noului teolog, numit în ciuda opoziției manifestate de clerul românesc. Între obiecțiile aduse împotriva teologului, acuzat în principal de subminarea demnității episcopale și de împovărarea veniturilor domeniului de la Blaj, stătea și aceea că el ar fi fost un instrument de îndepărtare de la Unire prin convertirea la ritul latin⁵⁵. Învinuirea a fost reluată în anul 1743, în memoriul din 25 noiembrie, când episcopul Klein prezenta împărătesei un complot și mai extins, la care participau și autoritățile politice, care ar fi urmărit trecerea românilor uniți sub ascultarea episcopului latin de la Alba Iulia după moartea sa⁵⁶. Sinodul întrunit la Blaj, în luna mai a anului 1742, se făcuse la rândul său portavocea unor temeri similare, inspirate fără îndoială de acțiunile ierarhului. Protopopii au votat cu acel

⁵³ ASV, Fond Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales, vol. 116, f. 300r; copie în ANIC, Microfilme Vatican, rola 7, c. 12.

⁵⁴ Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii*, partea I, p. 292.

⁵⁵ Joane M. Moldovanu (ed.), *Acte sinodali ale baserecei romane de Alb'a Julia si Fagarasiu*, tom II, Blaj, 1872, p. 88-89. Datarea sa a fost stabilită de Aug. Bunea, *Episcopul Klein*, p. 149, n. 1.

⁵⁶ *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. VI, București, Socec, Sander & Teclu, 1878, p. 568.

prilej un articol care cerea episcopului Klein și teologului József Balogh să solicite papei emiterea unui decret prin care să fie interzise trecerile credincioșilor uniți la ritul latin, după modelul aplicat deja în Polonia⁵⁷. Cât de reală era aversiunea lui Inocențiu Klein față de romano-catolicism și cât era manipulare politică a unui subiect sensibil, rezultă foarte limpede din solicitările sale repetate de a i se permite să celebreze tocmai în ritul aparent atât de detestat.

În aceeași cheie politică trebuie citite și amenințările episcopului Klein de părăsire a unirii religioase dacă nu erau satisfăcute revendicările pe care le prezenta în numele Bisericii și națiunii române. Episcopul se considera reprezentantul politic al românilor ardeleni, iar în lupta sa pentru recunoașterea și aplicarea integrală a Diplomei Leopoldine din 19 martie 1701 s-a lovit inclusiv de rezistența Stării catolice a Principatului. Retorica prin care a încercat să sensibilizeze Curtea imperială a îmbinat de aceea teoria dreptului natural cu avertizările privind defecțiunea Bisericii Unite dacă nu erau satisfăcute revendicările politice ale acesteia⁵⁸. Istoriografia a citat cu abundență răspunsurile oferite de Inocențiu Klein în fața comisiei dietale instituite în 1737, precum și discursul susținut în fața sinodului din vara anului 1744. Amândouă declarațiile mărturiseau o ezitare a episcopului în ceea ce privea atașamentul Bisericii pe care o conducea față de unirea religioasă. Condiționarea în 1737 a menținerii acesteia de confirmarea privilegiilor promise românilor ardeleni⁵⁹ a fost urmată, după cum îl acuzau informările ajunse la Viena, de formularea explicită în sinodul de la 6 iulie 1744 a unei întrebări legate de disponibilitatea participanților de a păstra Unirea⁶⁰.

Ca efect al acestui tip de raportare la unirea religioasă, ca și al tensiunilor stârnite în Transilvania de propaganda anti-unionistă a monahului sârb Visarion Sarai, episcopul Klein a fost convocat la Viena pentru toamna anului 1744. Ajuns aici, el a fost confruntat cu un lung rechizitoriu întocmit de o comisie imperială special instituită, care dorea să afle cât adevăr era în amenințările acestuia, care puteau în cele din urmă sugera chiar o intervenție a Rusiei⁶¹. Totuși, trebuie să remarcăm faptul că și în aceste circumstanțe, în care Inocențiu Klein avea mai degrabă statutul unui inculpat, continua să fie un lucru general cunoscut de autoritățile imperiale că pietatea personală a episcopului, de factură catolică, era dincolo de orice îndoială. Doar astfel se poate explica de ce pretextul folosit de Klein în momentul părăsirii Vienei, într-un exil care avea să dureze până la moarte, a fost acela al efectuării unui pelerinaj la Mariazell. Centru al devoțiunii față de imaginea Sfintei Fecioare încă din Evul Mediu, Mariazell devenise destinația

⁵⁷ J. M. Moldovanu (ed.), *op. cit.*, tom I, Blaj, 1869, p. 150-151.

⁵⁸ D. Prodan, *op. cit.*, p. 223-226.

⁵⁹ Augustin Bunea, *Episcopul Klein*, p. 48; Z. I. Tóth, *op. cit.*, p. 92.

⁶⁰ N. Nilles (ed.), *op. cit.*, vol. II, p. 562-563; Fr. Pall, *Exilul la Roma*, vol. II/1, p. 1-2.

⁶¹ George Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain*, Caransebeș, 1896, p. 64-65; Z. I. Tóth, *op. cit.*, p. 150-151; Fr. Pall, *Exilul la Roma*, vol. I, p. 15-18.

favorită a pelerinajelor familiei imperiale odată cu succesul Reformei catolice și își păstrase și la finalul epocii baroce o încărcătură simbolică însemnată⁶². Fie că au crezut cu adevărat în acest motiv, fie că doar au sperat ca el să se dovedească real, cert este faptul că membrii comisiei de anchetă nu au reacționat decât cu mare întârziere la dispariția episcopului Klein, luând măsuri energice, dar inutile, abia după trei săptămâni de la plecarea sa⁶³.

Îndemna la socotirea lui Inocențiu Klein un bun catolic, în ciuda afirmațiilor conținute de rapoartele sosite din Transilvania, chiar imaginea sub care acesta se înfățișa contemporanilor. Galeria de tablouri care exista în palatul episcopal din Blaj număra în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea mai multe efigii ale împăraților Habsburgi, ca și portretele episcopilor Athanasie Anghel, Ioan Pataki, Inocențiu Klein și Petru Pavel Aron⁶⁴. Cel în care era înfățișat Klein data din timpul vieții sale, o amintire personală a lui Samuil Micu prezentând momentul în care acesta căzuse de pe peretele pe care era agățat tocmai în ziua în care fostul episcop se stingea din viață la Roma⁶⁵. Toate cele trei reprezentări de epocă ale episcopului Klein, care se găseau încă la Blaj înainte de 1948, ilustrau un tânăr episcop care purta barbă, după obiceiul răsăritean, dar care era îmbrăcat în veștimente ce mărturiseau influența ariei culturale latine⁶⁶. Portretul cel mai cunoscut astăzi al episcopului poate fi, așa cum s-a sugerat în istoriografie, o copie de la sfârșitul secolului al XVIII-lea⁶⁷, concluzie spre care îndeamnă și reprezentarea elaborată, în calitate de întemeietor al Blajului, cu mâna sprijinită pe o masă pe care se găsesc desfășurat planul catedralei și o serie de cărți. Imaginea aceasta avea, foarte probabil, ca sursă de inspirație, un tablou cu o compoziție mai simplă, care continua în veacul al XIX-lea să se găsească în galeria de picturi a Mitropoliei Române Unite. Potrivit unei descrieri nesemnate, datând din anul 1885, Inocențiu Klein era reprezentat așezat, cu o mână adusă pe piept, sprijinită probabil pe crucea pectorală, cu păr negru și lung, dat peste spate, și cu o barbă de asemenea neagră. El purta o reverendă cu găitane și nasturi roșii, cu mâneci tivite jos cu o bandă lată de catifea și era încins cu un brâu roșu, legat în față cu o cataramă aurie⁶⁸. Fără fastul baroc întâlnit în cazurile contemporanilor săi maghiari, reprezentați cel mai adesea în vestimentație ceremonială liturgică, și cu excepția portului bărbii,

⁶² Anna Coreth, *Pietas Austriaca*, West Lafayette, Indiana, Purdue University Press, 2004, p. 45-67.

⁶³ Fr. Pall, *Exilul la Roma*, vol. I, p. 19-22.

⁶⁴ Cornel Tatai-Baltă, Iacob Mârza, *Obiecte cu valoare de patrimoniu într-un inventar de la Blaj din 1781*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XXV, 1982, p. 272.

⁶⁵ S. Micu, *Istoria Românilor*, vol. II, p. 327-328.

⁶⁶ Cornel Tatai-Baltă, *Episcopul Ioan Inocențiu Micu Klein în arta plastică*, în Idem, *Pagini de artă românească*, Blaj, 1998, p. 75-76, n. 1-7 și p. 80-81.

⁶⁷ Marius Porumb, *Un veac de pictură românească din Transilvania: secolul XVIII*, București, Edit. Meridiane, 2003, p. 23.

⁶⁸ *Galeri'a portretelor Metropolitilor din Blasiu*, „Foia basericesc'a”, 1885, nr. 2, p. 30.

portretul astfel creionat este indubitabil cel al unui episcop latin⁶⁹. El diferă substanțial de reprezentarea considerată a-l înfățișa pe același ierarh în calitate de al doilea ctitor al mănăstirii Râmeț în 1741, care reia trăsăturile fizice ale unui personaj cu păr lung până la umeri și barbă neagră, dar înveștmântat potrivit tradiției orientale în mantia episcopală, cu potcap și ținând în mâna dreaptă cârja⁷⁰. Dincolo de tradiția picturală și de priceperea meșterilor, deosebiri pot fi explicate prin rostul diferit avut de cele două imagini. Cea de a doua, pictată pe latura nordică a stâlpului care desparte naosul de altar, era o reprezentare publică, destinată a fi văzută de credincioși, care trebuia de aceea să respecte canoanele stilistice răsăritene și să nu tulbure gustul conservator. În același timp, tabloul de aparat păstrat în galeria de pictură din Blaj scăpa de aceste constrângeri, vizibilitatea sa fiind limitată la elita care frecventa palatul episcopal. În plus, fiind cel mai probabil vorba de o comandă personală a lui Inocențiu Klein, portretizarea sa în costum apusean reproducea cu mai multă fidelitate gustul propriu și imaginea de sine pe care o avea episcopul.

În favoarea interpretării noastre vine și o dovadă posterioară cu câțiva ani, când Inocențiu Klein renunțase deja la demnitatea episcopală, iar la Viena erau în plină desfășurare demersurile pentru confirmarea ca succesor a lui Petru Pavel Aron. Candidatul numit deja de împărăteasă se demonstrase însă un opozant tot atât de vehement al teologului iezuit ca și înaintașul său, ceea ce pune în situație delicată Curtea imperială. Pe acest fundal, contele Königsegg-Erps îi atrăgea atenția suveranei, într-un memoriu din iulie 1753, asupra comportamentului suspect al lui Aron, care începuse să poarte camilafcă, după obiceiul răsăritean⁷¹. Amănuntul care îl intriga pe oficialul imperial ne indică faptul că deja de câteva decenii autoritățile vieneze erau obișnuite să îi vadă pe episcopii uniți din Transilvania îmbrăcând veștmintele latine, iar revenirea la un accesoriu de factură bizantină stârnea neliniște în legătură cu orientarea confesională a celui care îl purta. Trebuie de aceea să îl căutăm pe Inocențiu Klein mai degrabă în portretul existent în galeria de tablouri din palatul episcopal, decât în pictura murală de la mănăstirea Râmeț.

Ne putem întreba, desigur, dacă dualitatea aceasta de discurs era una conștientă la episcopul Klein. Un răspuns este greu de formulat, în condițiile în care textele redactate de mâna ierarhului lasă arareori să se vadă dincolo de fațada publică a funcției sale. Credem totuși că latinitatea nu trebuie exagerată, la rândul ei, peste anumite limite. Referințele sale culturale nu erau, în nici un caz, exclusiv

⁶⁹ Pentru comparație, vezi descrierile și reproducerile oferite de Nicolae Sabău, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. 2: *Pictura*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2005, p. 378-388, respectiv fig. 336-341, 344-345.

⁷⁰ M. Porumb, *op. cit.*, p. 22-23 și ilustrația 55.

⁷¹ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aaron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, Tipografia Seminarului Archidiecezan, 1902, p. 27.

occidentale. Educația iezuită a fost contrabalansată, într-o anumită măsură, de mediul tradiționalist din care provenea – Sadu, un sat din sudul Transilvaniei, într-o regiune de frontieră cu ortodoxia munteană. Dincolo chiar de cerințele stricte ale cultului în fruntea căruia se găsea și de conformismul pe care i-l impunea această funcție, canonul de frumusețe de la care episcopul Klein se proclama a rămas cel al edificiilor de cult din spațiul de tradiție bizantină. Referința sa explicită era Țara Românească, așa după cum indică acordul încheiat pentru executarea iconostasului ce urma să împodobească noua catedrală din Blaj. Contractul semnat la 26 mai 1737 cu Ștefan Zugravul de la Ocelele Mari îi impunea acestuia, ca o condiție principală, pictarea unei catapetesme care avea ca model pe cele existente în mănăstirile muntene de la Cozia sau Hurezi⁷², două din șantierul unde arta brâncovenească atinsese culmea expresivității sale.

Nu trebuie apoi să pierdem din vedere faptul că, în ciuda cererii sale repetate de a fi admis să officieze mesa latină, Inocențiu Klein a fost întâi de toate un episcop unit de rit grec. Deși din biblioteca sa făceau parte mai multe cărți liturgice latine⁷³, el a rămas identificat prin ritul pe care îl profesa chiar și în aparițiile în care era asociat cu mediul romano-catolic. Este cazul acelei informații din 1737, care îl prezintă slujind o liturghie bizantină, ca invitat de onoare al rezidenței iezuite din Alba Iulia, cu ocazia sărbătorii Sfântului Ignațiu, întemeietorul Ordinului⁷⁴. În aceeași notă, pentru a răspunde nevoilor liturgice ale ritului propriu, episcopul Klein s-a angajat în realizarea unui *Arhieraticon* manuscris, a cărui datare după părăsirea diecezei ridică însă semne de întrebare⁷⁵. Utilitatea unei astfel de lucrări, care conține indicațiile tipiconale pentru săvârșirea slujbelor arhieresti, ar fi justificat efortul redactării ei cât timp episcopul se afla în funcție, nu și în condițiile exilului. De altfel, posibilitatea ca manuscrisul să fi fost realizat în Transilvania și să îl fi însoțit pe ierarh la Roma, ca o carte îndrăgită, nu are în sine nimic extraordinar, câtă vreme știm că ierarhul părăsise eparhia în vara anului 1744 luând cu sine o parte din volumele aflate în proprietatea catedralei din Blaj, a căror restituire era încă solicitată de autoritățile imperiale în anul 1757⁷⁶. Marca de proprietate, înscrisă la 8 octombrie 1748, servea cel mult pentru a consemna apartenența ei la bunurile episcopului căzut în dizgrație, preocupare pe care acesta a manifestat-o mai târziu și față de volumele rămase la Blaj, a căror inventariere exactă o solicita în februarie 1765 corespondentului său de încredere, notarul clerului, Avram Pop de Daia⁷⁷.

⁷² „cu mare cuviință precum în Țara Românească la Cozia sau la Hurezi se află”, Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii*, partea I, p. 271, n. 541.

⁷³ I. Chindriș, *op. cit.*, p. 55.

⁷⁴ N. Nilles (ed.), *op. cit.*, vol. II, p. 531.

⁷⁵ Inochentie Micu-Klein, *Arhieraticon*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș și Florica Nuțiu, București, Edit. România Press, 2000, p. 9-21.

⁷⁶ Zenovie Pâclișanu (ed.), *Correspondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein (1746-1768)* (înfră: Z. Pâclișanu, *Correspondența din exil*), București, Edit. Cultura Națională, 1924, p. 121.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 143.

Informațiile despre anii romani ai episcopului Klein, mai ales în ceea ce privește viața sa după ce a renunțat la demnitatea episcopală, la 7 mai 1751, sunt extrem de reduse, dacă excludem corespondența cauzată de întârzierile în plata pensiei. Informațiile despre raporturile bune în care s-a aflat cu basilienii ruteni, chiar dacă nu va fi locuit în toți acei lungi ani în reședința Ordinului, se conjugă cu altele, care vorbesc despre liturghiile slujite cu unele ocazii în biserica alăturată⁷⁸. Proiectele de revenire în patrie, o idee la care nu a renunțat, se pare, niciodată, prevedeau atât întoarcerea în mănăstirea din Blaj, cât și posibilitatea intrării sale într-una din rezidențele iezuite din Transilvania, după cum se exprima într-un memoriu din anul 1766⁷⁹. Oarecum simbolic pentru întreaga sa existență, testamentul întocmit la 22 august 1768, cu o lună înaintea morții, stabilea ca trupul să-i fie depus în cripta bisericii rutene Sf. Serghie și Vah, dar ca oficierea slujbei cuvenite să fie făcută urmând obiceiul catolic⁸⁰.

Astfel conturat, angajamentul confesional al episcopului Inocențiu Klein capătă o formă și un volum care îi redau acestuia consistența reală. Fost elev al școlilor iezuite din Sibiu, Cluj și Trnava, el a fost influențat iremediabil de spiritualitatea catolică promovată de Ordinul religios. Episodul noviciatului în casa de probă iezuită de la Trenčin reprezintă momentul culminant al acestei perioade din viața viitorului episcop. Alegerea sa în fruntea diecezei de Făgăraș a blocat definitiv drumul către romano-catolicism, dar a lăsat deplină deschiderea sa către ritul latin. Este ceea ce dovedesc cele două solicitări adresate papei, în 1735 și 1743, prin care dorea să obțină facultatea de a celebra serviciul divin potrivit ritului roman. Respingerea primei cereri de către Sfântul Oficiu a fost urmată, la distanță de câțiva ani, de acordarea dispensei de către papa Benedict XIV. În acest context, amenințările de părăsire a unirii, la fel ca și lupta împotriva teologului iezuit, nu sunt nimic mai mult decât pură retorică, prin care Inocențiu Klein a încercat să obțină recunoașterea și aplicarea integrală a acelor articole care acordau drepturi politice românilor ardeleni.

Maniera foarte personală în care a îmbinat devoțiunea catolică, mergând până la disponibilitatea de a sluji în ritul latin, cu fidelitatea liturgică constantă față de tradiția bizantină, corespunde în fapt etapei de căutare a unei formule identitare greco-catolice. Dorința sa repetată de a oficia masa romană spune mai mult în acest sens decât ar indica-o simpla preferință estetică pentru ceremonialul care îmbracă momentul central al jertfei euharistice. Propunând o actualizare cotidiană a misterului întrupării lui Christos, liturghia este totodată expresia concepției teologice particulare a fiecărei Biserici⁸¹, astfel că demersul ierarhului reflecta

⁷⁸ Fr. Pall, *Exilul la Roma*, vol. I, p. 215-216; *Ibidem*, vol. II/2, p. 101.

⁷⁹ Z. Pâclișanu, *Corespondența din exil*, p. 147.

⁸⁰ Fr. Pall, *Exilul la Roma*, vol. I, p. 218-220.

⁸¹ Salvatore Marsili, Domenico Sartore, *Liturghia*, în Domenico Sartore, Achille Maria Triacca, Carlo Cibien (coord.), *Liturghia*, Cinisello Balsamo, Edizioni San Paolo, 2001, p. 1037-1054; John

implicit atașamentul personal al acestuia față de pozițiile doctrinale ale Occidentului creștin.

Raportul în care s-a găsit episcopul Klein cu ritul latin și cu devoțiunile asociate acestuia conturează un tip de alegere care era încă posibilă în prima jumătate a veacului al XVIII-lea. Succesorii săi în scaunul episcopal, confrunțați cu decenii de revoltă anti-unionistă a credincioșilor din satele ardelene, au fost obligați să practice un discurs mult mai conservator, cu accent asupra păstrării purității rituale bizantine. La fel ca și aceștia însă, Inocențiu Klein a rămas în întreaga sa existență un bun catolic, poate mai aplecat spre confesiunea apuseană decât au fost dispuse să accepte generațiile care i-au urmat. Memoria sa a fost de aceea supusă unui proces de interpretare, care a căutat să anuleze opțiunile prea evident latine din biografia ierarhului, dăinuind în această formă purificată până astăzi.